Hajdu Tibor

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG MINT A KÖZÉP-EURÓPAI FORRADALOM RÉSZE

Az utóbbi években tudós írásokban többször is feltették a kérdést: egyáltalán része-e a Tanácsköztársaság a magyar történelemnek vagy jobb lenne kihagyni belőle? Kérdéssel felelnék: része-e a magyar történelem az európai történelemnek? Mert ha igen, akkor nem véletlen, szükségszerű volt, hogy az a forradalmi hullám, amely a világháború folyományaként elöntötte Európa keleti, vesztes felét, a mi hazánkat sem kerülhette el. Igaz, nálunk magasabb hőfokot ért el, mint a környező országokban. Ha idegen volt a magyar néplélektől, akkor vajon miért? Van erre tudományos válasz: guruló rubeleken érkezett az idegenlelkű Kun Béla a többi kunbélákkal, ők hozták ránk a bajt. Nem akarom lebecsülni Kun Bélát, de Prágában ott volt Šmeral, Berlinben Rosa Luxemburg, Itáliában Gramsci, ők is tudtak annyit, rubelt is kaptak, ha kértek.

A magyar társadalomnak már a háború előtt is voltak súlyos problémái; hogy ezek forradalomhoz vezettek volna háború nélkül, az kérdés. A háború mindenesetre elhozta a forradalmat. Először szembeállította egymással a nemzeteket, azután más értelemben egyesítette őket. Közös halál, lövészárok, vérbaj és más hadibetegségek, közös tetvek és élmények, közös indulatok, három-négy hosszú éven át, mikor nem csak az előléptetési listán számított minden év duplán. Az egymást többnyire csak hírből ismerő népek meglátogatták egymást, mint frontkatonák, mint megszállók, mint hadifoglyok. Lassan megformálódtak, Jászi kifejezésével élve, a tömeglélek „rejtelmes mágneses mezői",[1] orvosi szakkifejezéssel a tömeghisztéria, amit parancsok és határok meg nem állíthattak – egy időre.

[1] Jászi Oszkár: *Magyar kálvária, magyar föltámadás*. Budapest, 1989. 33. – A jelenség tudományos elemzésére Sigmund Freud: *Massenpsychologie und Ich-Analyse*. Frankfurt–Hamburg, 1967. 56-61. stb.

Az alap tehát közös volt, az eredmény országok, nemzetek, társadalmak szerint változó. Voltak sztrájkok, akciók, katonalázadások a győztesek térfelén is, de az intakt hatalom ezeken úrrá tudott lenni. A forradalom nem győzött mindenütt, ahol indokolt lehetett volna, – miért ne lett volna indokolt az elpusztított Ardennekben vagy a megszállott Szerbiában és Romániában? De ott a győztes állam és hadsereg úrrá lehetett rajta, a győzelem és a nemzeti aspirációk érvényesülésének légkörében. A régi rendszer csődje az ami elsősorban lehetővé teszi a forradalom kitörését. Azért kell ezt hangsúlyozni, mert forradalmárok és ellenforradalmárok emlékezete és történetírása egyaránt hajlamos a szubjektív tényező, a forradalmi pártok és más szervezetek, az agitáció, az akciók túlértékelésére. Ezek nélkül természetesen nincs forradalom, de a siker döntő tényezője a régi rendszer csődje, a hadsereg, esetenként az állam összeomlása. Amikor az öreg Engels azt jövendölte, hogy a modern fegyverek világában nincs esélye a népfelkelésnek, nem vette számításba a folytathatatlan háborút, amelynek végén a fegyverek megfordulnak.

Az 1917-től nagyjából 1921-ig tartó forradalmi hullám fontos tanulsága, hogy a dogmatikus elméletektől eltérően ütőereje nem elsősorban a szervezett munkásság, hanem a forradalmi katonaság. A manapság puccsnak becézett pétervári felkelést leverhette volna Duhonyin, Krasznov, Jugyenyics tábornok, ha saját katonáik nem fordulnak ellenük; nem csak a legénység, a fehér tábornokokkal szemben egy generációval fiatalabb vezérkari ezredesek álltak a Vörös Hadsereg élén: Joachim Vacetisz, Szergej Kamenyev. (Nem pedig a propaganda-irodalom mesebeli tulajdonságokkal felruházott Csapájevjei, akik bátor partizánok lehettek, de hadsereget, akár hadosztályt vezetni nem tudtak.) Ahogy a magyar Vörös Hadsereget is vezérkari ezredesek, alezredesek vezették: Stromfeld Aurél, Tombor Jenő, Julier Ferenc, Kerekess József, Werth Henrik. Az orosz forradalommal szolidáris közép-európai felkelések élén a cattarói és kieli matrózok jártak, a világháború folytatását a bolgár hadsereg lázadása tette lehetetlenné.

Ha a kronológiát nézzük, a magyar forradalom az európai forradalmakat követte; 48-ban nyugat felől, 18-ban kelet felől jött a kezdeményezés. Az orosz Október és a breszt-litovszki béketárgyalások közvetlen hatására láncreakcióként követte egymást az 1918 januári wiener-neustadti, bécsi, budapesti, prágai, berlini, müncheni háborúellenes általános

sztrájk, majd ahogy ezeket letörték, epilógusként a cattarói cseh, horvát, német, szlovén, magyar matrózok felkelése.

„Az általános sztrájkba a munkásság azzal ment bele, hogy nem általános sztrájk, hanem magyar forradalom lesz…" – mondta egy vasesztergályos az MSZDP 1918 februári kongresszusán. A munkások „hétfőn reggel azzal búcsúztak el családjaiktól, hogy nem tudják, mi lesz, és úgy csókolták meg a feleségüket és gyermeküket, hogy azt se tudják, visszatérnek-e…"[2] Ekkor még elég erős volt a hatalom és a hadvezetés, hogy elejét vegye a forradalomnak és kierőszakolja a breszti békét.

A Bresztben létrejött független Ukrajnát német és magyar csapatok szállták meg. Itt aztán megtanulták a forradalmi mintát: az új állam hatalma nem terjedt túl Kijev külterületén, a városokban és falvakban működött az igazi, semmilyen felsőségtől nem korlátozott néphatalom, osztották a földet, menekültek az urak és csendőreik, a Bresztben kialkudott gabona begyűjtését lehetetlenné tették az úttalan utakon száguldozó ukrán nacionalista, kommunista, anarchista és egyéb nézeteket valló, de a breszti megállapodásokat tudomásul sem vevő partizáncsapatok, a még az ő önkéntes fegyelmüket is elvető, a paraszti szabadságot ünneplő „zöldek".[3] Ukrajnán keresztül áramlottak haza a hadifoglyok tízezrei, a forradalom orosz változatának tapasztalatával. Ami akkor, 1918 tavaszán-nyarán még nem hasonlított a polgárháború, vörös és fehér terror és a hadikommunizmus ezután kibontakozó komor világára… vidáman hazatérő katonák, részeg szabadság, végtelen szónoklatok és gyűlések.

A hazatérők nem vágytak az olasz frontra, Budapesten 1918 őszén több tízezer katonaszökevény bujkált, akik orosz mintára létrehozták katonatanácsaikat, s ezek döntő részt vállaltak a Monarchia és hadserege összeomlása után késve győző őszirózsás forradalomban. A forradalmi kormány igyekezett úrrá lenni az anarchián, százezres nemzetőrséget állított fel, amely valóságos csatákat vívott a fegyveresen hazatérő, részegen fosztogató, népítéleteket tartó, csendőröket, jegyzőket, uraságot elkergető katonákkal. Akik kifogásolják, hogy a Károlyi-kormány igyekezett lefegyverezni a hazatérő katonákat, nem vesznek tudomást a novemberi ál-

[2] *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai.* IV B kötet, szerk. Mucsi Ferenc, Kende János, Erényi Tibor, S. Vincze Edit. Budapest, 1969. 435.

[3] Minderről bővebben Hajdu Tibor: *Közép-Európa forradalma.* Budapest, 1989.

lapotokról; a tét az volt, legyen-e egyáltalán központi hatalom. A nép nem igényelte.

Nem akarnám itt elmesélni a Károlyi-rezsim ismert történetét, csupán három meghatározó, az irodalomban nem mindig méltányolt tényezőre utalnék. Az egyik: a háború következményeként létrejött forradalmi pszichózis, amely egy-két évre lehetetlenné tette a „normális" állapotok helyreállítását. A független Magyarország egy forradalmi övezet közepén találta magát, s ez csak erősítette és kiterjesztette a forradalmi „tömeglélek mágneses mezőit". Akik kritizálják a Károlyi-kormányt vagy a Tanácsköztársaság kormányát, hogy miért nem tette ezt vagy azt, elfelejtik, hogy ezek a kormányok nem a békeidők passzív, tekintélytisztelő, kormányozható népével álltak szemben, hanem a felfegyverzett, hisztérizált forradalmi néppel. Utólag csodálkozhatunk a világforradalomra várók „naivitásán", de ne feledjük el: a békebeli béke szigorú szabályok és szokások között élő embere a világháború értelmetlen vérengzése és a forradalmak tobzódása után nem hitt a lehetetlenben, a lehetséges és lehetetlen határa elmosódott agyában, hiszen már öt éve naponta történtek vele addig elképzelhetetlen dolgok. A Horthy-rendszer akkor tudott konszolidálni, mikor elmúlt a forradalmi mámor és követte a katzenjammer, a bűnbánat, a „minden a mienk" hangulatát pedig felváltotta egy megtiport ország reményvesztettsége.

A második tényező: tisztikar és legénység ellentéte. A forradalmi idők 150-200 ezer közötti hadilétszámát (ha a nemzetőrséget is beleszámítjuk) Horthy hadserege a 30-as évekig nem tudta meghaladni. Nemcsak a békeszerződés előírásai miatt: Szegeden tiszt volt elég, katona alig. A tisztikar számára viszont a hadsereg léte egzisztenciális kérdés volt, sőt a munkanélküliségtől tartó vagy az elszakított szülőföldre hazatérni nem vágyó tartalékos tisztek is szívesen szolgáltak. Ez volt a helyzet Oroszországban is, ahol a forradalmi és ellenforradalmi hadseregek viszonylag kis létszámúak voltak, de tiszthiányban egyik oldal sem szenvedett.

Végül a harmadik tényező: a forradalmi övezetben a régi államhatárok csak jogilag léteztek. A cári birodalom után felbomlottak a régi birodalmak. A párizsi békekonferencia nem a régi határokat szűntette meg, csupán megvonta az új határokat. Ezzel kapcsolatban felmerül egy sokat vitatott kérdés, amire itt csak utalhatok: mit is nevezünk forradalomnak? Leszűkíthetjük a fogalmat a marxi osztálykategóriák alapján proletár-

vagy parasztforradalomra, de ezek inkább a múlt kategóriái. Voltak kivételek, Finnországban vagy Ausztriában nagyjából a munkásság állt szemben a szélesen értelmezett burzsoáziával, így volt az ipari nagyvárosokban, bányavidékeken is, az egész forradalmi régióra tágabb fogalmat kell találnunk. A forradalom fegyveres felkelés a régi rend és jelen esetben különösen a háború ellen, de résztvevői és céljai már csak széles skálán jeleníthetők meg.

A Tanácsköztársaságnak, mint az orosz forradalomnak is, jelentős, sőt talán leginkább maradandó része a kulturális forradalom. Már említettem, hogy a forradalom kezdetben elsősorban a katonák forradalma. Mikor 1921-ben a munkásság és a matrózok egy része szembefordult a bolsevik kormánnyal, kronstadti felkelésüket a hadsereg verte le. A Szovjetunió számos politikai krízise során a hadsereg a hatalom fő támasza maradt – az összeomlásig. Németországban döntő hatással volt a forradalom menetére, hogy a tisztikar végül is meg tudta őrizni befolyását a legénységre. Befolyását, mondom, mert a forradalmi hónapokban parancsról alig lehetett szó. A parasztforradalom Magyarországon 1918 novemberében kulminált, s ekkor még nem is a nemzeti ellentétek domináltak. Ahogy azok előtérbe kerültek s a központi hatalom is erőre kapott, a paraszti forradalom ereje gyorsan mérséklődött – míg a munkásság és a katonaság koncentrált volt, a falvak lakói, hiába voltak céljaik hasonlóak, nem rendelkeztek szervezettel.

Beszélhetünk-e Masaryk kifejezésével a nemzetek forradalmáról? Minden bizonnyal. A nemzetek céljai is előtérbe kerültek. Az orosz forradalom hatása alatt álló cseh légionáriusok már 1918 novemberében próbálkoztak sikertelen betörésekkel a Felvidékre, míg a román állam arra törekedett, hogy visszafogja a magyarországi románság spontán cselekvését, amíg a román királyi hadsereg engedélyt nem kapott a bevonulásra. A nemzetek forradalma elvált a szociális forradalomtól itt és másutt is, a Baltikumtól a Balkánig. A nemzeti törekvések határait azonban Párizsban szabták meg és ezeket a határokat végül akceptálni voltak kénytelenek az alakuló nemzeti államok, ha tettek is kísérleteket önkényes átlépésükre.

A román és csehszlovák történetírás megpróbálta a nemzeti törekvések prioritását bizonyítani, azzal, hogy Párizsban úgymond csak szankcionálták ezeket. A valóság ennek épp a fordítottja: ahol Párizs nem adta

áldását, ott a nemzeti törekvés elbukott. Miután a független Ukrajna léte nem illett az orosz forradalmat elszigetelő cordon sanitaire-be, Ukrajnát odalökték Szovjet-Oroszországnak, ha nem is az utóbbi iránti szimpátiából. A lengyel törekvéseket támogatták, Magyarország megtarthatta függetlenségét, de régi területe kisebb felén, az ausztriai németeknek pedig megtiltották, hogy németek legyenek, vagyis visszatérjenek a Reich-be.

Mindennek az lett az eredménye, hogy ahol a nemzeti aspirációk támogatást kaptak Párizsból, ott a megerősödött kormányok el tudták nyomni a szociális forradalmat, sőt győzelmüket képviselő-választásokkal tudták legalizálni: ahol a paraszti-polgári többség győzött a munkásság felett, a katonák pedig nem alkottak pártpolitikai tényezőt. Így történt Csehszlovákiában és Lengyelországban, viszont Ausztriában és Németországban a szociáldemokrácia lemondott a szocializmus kísérletéről és összefogott a polgársággal. Miután a párizsi konferencia a legrosszabb várakozásokon is túllépve negligálta a magyar igényeket, a Berinkey-kormány, mivel szembe nem szállhatott a döntéssel, lemondott a hatalomról – és a választások megtartásáról.

Itt érkezünk meg március 21-e igazi kérdéséhez: miért döntött itt a szociáldemokrata párt ellenkezőleg, mint példaképei és útmutatói, a német és osztrák testvérpártok. A szociáldemokrata memoár-irodalom tulajdonképpen támogatta a kommunista narratívát, amely utólag eltúlozta saját erejét és szerepét, kommunista fegyverraktárakról és a fővárost célbavevő tüzér-ütegekről költött alaptalan meséket.

A KP jelentősége elsősorban abban állt, hogy miután Párizs szóba sem állt a magyar kormánnyal és olyan diktátumot küldött, amit a mindig optimista magyar közvéleménnyel nem lehetett elfogadtatni, egyetlen reménység maradt: Párizzsal szemben Moszkvához csatlakozni. Ezt a lehetőséget a kortársak nagyobbnak látták, mint mi utólag, de más választásuk nem maradt. A siker lehetősége minimális volt, de nem teljesen reménytelen.

A stabilabb társadalmi támogatással rendelkező osztrák és német kormány elfogadta a béke-diktátumot és megpróbált beilleszkedni a győztesek új európai rendjébe – de azért ne feledjük, hogy az ő döntésük se volt hosszú életű, a harmincas években szakítottak az antant-politikához való alkalmazkodással. A győztesek között egyedül Olaszország volt, amely területi nyereségei ellenére sem találta helyét az új rendben, s 1919-ben még forrongó állapotban volt. Helykeresésének része, hogy a magyar for-

radalmi, majd ellenforradalmi kormányokkal egyaránt jó viszonyban volt. A Tanácsköztársaságnak egyebek mellett titokban jelentős mennyiségű hadianyagot szállított.

Az orosz orientáció mellett kevésbé közismert, hogy a forradalmi Ausztria végig támogatta a Tanácsköztársaságot és méginkább ezt tette volna, ha Kun Béla nem tesz kilátástalan, valóban puccsszerű kísérleteket egy kommunista hatalom-átvételre Ausztriában. Az osztrák kormányt azonban ennek ellenére is kötötte a szociáldemokrácia részvétele a Tanácskormányban és a munkásság rokonszenve a vörös Budapest iránt. S voltak praktikus szempontok is, amit Bauer külügyi államtitkár cinikusan közölt budapesti követével, mikor május 27-i utasításában megtiltotta Cnobloch bárónak, hogy támogassa az ellenforradalmat, sőt azt is, hogy az antant-missziókkal együttműködjön, azokat informálja: „A nyugat-magyarországi kérdésben kedvezőbbek kilátásaink Szovjet-Magyarországgal szemben, mintha olyan Magyarországgal állnánk szemben, amelyet egy valójában az entente által irányított kormány vezet."[4] A további indokok a támogatás mellett: így kizárt egy Duna-konföderáció esélye, ami nehezíthetné az Anschlusst. A Tanácsköztársaság nem jelent valós veszélyt Ausztriára, nem úgy, mintha ellenforradalmi kormány alakulna Károlyi Gyula, Andrássy Gyula vagy Batthyány Tivadar vezetésével, ami Ausztriában is erősítené az ellenforradalom erőit.

Az osztrák támogatás biztosítéka volt a Tanácskormányon belül a szociáldemokraták befolyásának, különösen azután, hogy egyre csekélyebb lett a direkt orosz segítség lehetősége. Ismert, milyen segítséget nyújtott Ausztria a Kormányzótanács békés távozásához. Legfontosabb lett volna a magyar forradalom számára, ha a németországi helyzet hasonló fordulatot vesz. A rövidéletű Bajor Tanácsköztársasággal igyekeztek is kapcsolatba lépni, de annak bukása után a német kapcsolat már csak halvány remény maradt.

A többi szomszéd állam forradalmasításába vetett reményeket elnyomta a cseh, román, szerb nemzeti célok sikere, bár említésre méltó, hogy a szerb hadsereget nem voltak hajlandók bevetni a Tanácsköztársaság ellen, amint az entente-hatalmak is tartózkodtak attól, hogy saját csapataikat kitegyék a forradalmi fertőzésnek – teljesen immunisak azok sem lehettek.

[4] *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938*. Bd. 2. 192-193. Wien, 1994.

Ami az orosz Vörös Hadsereg iránti illúziókat illeti, ezeket magyarázza, hogy a magyar közvélemény egy hatalmas orosz hadsereget ismert, amely egyszer már csaknem áttört a Kárpátokon. Nem mérték fel, hogy az orosz forradalmi hadsereg alkalmatlan a lengyel határ átlépésére, ez csak májusban kezdett láthatóvá válni. Romániával viszont valóban harcban állt, s ha a nemzeti Ukrajna hamarabb omlik össze, ha a Gyenyikin-offenzíva csak egy hónapot késik, másképp alakulhat a hadihelyzet. Ez is sovány remény volt – de a fuldoklónak a szalmaszál is mentőöv.

Szamuely Tibor népbiztos május végén Kijevben és Moszkvában járt. Ettől fogva a magyar vezetésnek tudnia kellett, hogy a direkt orosz segítségnek egyelőre kevés realitása van. Miután Csehszlovákia forradalmasítása sem sikerült – a május–júniusi „Északi Hadjáratnak" egyik célja ez volt – június közepétől a Magyarországi Tanácsköztársaság helyzete kilátástalanná vált, hiszen azt a kommunisták sem állították, hogy elszigetelten is fennmaradhat. A kormányban résztvevő szociáldemokraták júniustól a szakítás irányában tapogatóztak, csak a jogos félelem tartotta vissza őket, hogy egy ilyen lépés az ellenforradalom hatalomra jutását segítené elő.

Ez a helyzet vezetett a Románia elleni támadás elhatározásához júliusban, ami katonai szempontból kilátástalan volt. Hogy a katonai vezetők egy része mégis vállalta, azt csak azzal magyarázhatjuk, hogy az ő idegeik sem bírták tovább a bizonytalanságot, számukra a siker és a bukás egyaránt jobb volt, mint az időhúzás. Kun Béla számára az esetleges siker júliusban már a bukás egyetlen alternatívája, döntését szinte hisztérikus állapotban hozta meg. Ezt bizonyítják Leninhez küldött, Románia elleni támadást sürgető üzenetei, hiszen nagyjából ismernie kellett Szovjet-Oroszország éppen ezen a nyáron legrosszabb katonai helyzetét.

Ehhez még csak annyit, hogy a forradalom történetének máig vitatott úgynevezett problémái nem is annyira a kor problémái, hanem az utókor lehetetlen igénye, hogy reális mérlegelést várjon a forradalmi térség vezetőitől, akik, ha úgy tetszik, maguk is hisztérikus állapotban voltak, reálpolitikai döntéseket azért sem hozhattak, mert a térség kiszámíthatatlan helyzete nem nyújtott erre alapot. S ez nemcsak a forradalmárokra és a forradalmi népre vonatkozik – az ellenforradalom vezetői sem tudták még sokáig realitásnak elfogadni Magyarország területének összezsugorodását vagy például utolsó királyunk sem tudta felfogni, hogy uralkodása véget ért. Könnyebb volt neki meghalni, mint ezt a tényt tudomásul venni.